

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Селещука Григорія Павловича
«СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ СПІЛЬНОТ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ
В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ»,

подану до захисту у спеціалізовану вчену раду К 35.051.26 Львівського
національного університету імені Івана Франка,
на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук
за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві відносини

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Актуальність дисертаційної роботи обумовлена обґрунтуванням формування феномену соціального капіталу спільнот українських мігрантів у приймаючих країнах, тема, яка на жаль, є особливо актуальною в нинішніх умовах розвитку українського суспільства. Важливо відмітити, що міграційні процеси в пострадянських країнах, детерміновані змінами, що відбуваються в житті суспільства, є індикатором розвитку будь-якої з його сторін – політичної, етносоціальної, економічної тощо. Різні міграційні потоки мають свою специфіку і не можуть не впливати на ситуацію як в еміграційних, так і в імміграційних країнах. Варто враховувати також факт, що більшість практик трудової міграції носить неформальний характер, прибутки від яких не відображаються в офіційній статистиці. Для держави – це незайняті громадяни, які не є зареєстровані як безробітні, і в більшості випадків «кинуті» на самовиживання в приймаючих країнах. Саме тому проблематика їх адаптації і функціонування за кордоном є наріжним каменем, що відкриває шлях до соціологічного теоретизування, адже є низка концепцій, парадигм у класичному розумінні, що потребують нового осмислення та їх доповнення новими теоретичними положеннями, спираючись на конкретні практики та досвід. Представлена до захисту дисертаційна робота є одним з таких нечисленних прикладів поєднання теорії і практики дієвих пояснювальних ресурсів для соціологічного дослідження мігрантських спільнот українців у таких аспектах як: особливості інтеграції у приймаючі соціуми; соціальні зв'язки у їх межах; обіг ресурсів у мережах взаємопідтримки мігрантів; обмежена та загальносуспільна довіра у середовищі мігрантів; механізми колективної соціальної дії мігрантів. Актуальності додає акцент роботи і зацікавленість життям, проблемами адаптації трудових мігрантів за кордоном, а не в ракурсі внутрішнього середовища країни. Можливо, це не одна з єдиних робіт, де розглянута ця актуальна тематика саме з позиції закордоння. Автор дисертаційної роботи пропонує власну концептуальну розвідку або візію у питаннях наболілих проблем трудових мігрантів, пропонуючи соціологічну концептуалізацію формування та функціонування соціального капіталу спільнот українських трудових мігрантів в країнах Європейського Союзу.

Доречно відмічена також роль і значення соціальних мереж, які з одного боку, є вимушеними, компенсаційними механізмами, які формуються в умовах неефективності держави й інших соціальних інститутів, з іншого – становлять собою універсальний соціальний механізм, що реалізовує свої функції в умовах відносної соціальної та групової солідарності, доповнюючи цим функціонування інших соціальних інститутів. Ефективність функціонування соціальних мереж становить, отже, їх здатність регулювати поведінку й нарощувати обсяг соціального й людського капіталу. Тут ключовим індикатором буде такий крихкий феномен, як рівень міжособистісної довіри, що є основою для побудови соціальних мереж.

*Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій,
їхня достовірність та новизна*

Структура дисертаційної роботи відповідає завданням, що їх окреслив автор. Підхід, запропонований здобувачем, є науковим результатом, отриманим на основі узагальнення теоретичного та практичного досвіду; вивчення наукової літератури та аналітичних джерел; обробки та аналізу матеріалів соціологічних досліджень. Автор дисертації вносить на захист отримані ним одноосібно висновки, що визначають новизну і складають предмет захисту.

У першому розділі «Теоретико-методологічні аспекти дослідження соціального капіталу спільнот мігрантів» розглядається науковий дискурс щодо поняття «спільнота» та поняття «соціальний капітал спільноти мігрантів». З'ясовано, що для згаданого дискурсу притаманний відхід від локаційної близькості і перехід до нетериторіальної концептуалізації, що наголошує на спільноті життєвих ситуацій, потреб та соціальних зв'язках. Як відзначено, що спільноти мігрантів є одночасно резидентними (територіальними), ідентифікаційними та об'єднаннями за потребами та інтересами. Ключовою ознакою для віднесення особи до складу спільноти у цьому випадку, по-перше, є ознака реалізованої міграції за кордон. По-друге, приналежність мігрантів до спільноти може бути як номінальною так і реальною (С. 34).

Як слушно відзначено дисертантом, що найбільш релевантним, емким поняттям, що охоплює проблематику функціонування спільнот мігрантів є «соціальний капітал». Положення теорії соціального капіталу дозволили зосередитися на можливостях та обмеженнях, пов'язаних із членством у мережі соціальних зв'язків. Звернення до групових зв'язків та вкорінених у них ресурсах є частиною копінг-стратегій у вирішенні повсякденних питань життя мігрантів (пошуки житла, роботи, середовища спілкування, налагодження зв'язків із батьківщиною та ін.).

Із перспективи теорії соціального капіталу процес міграції можемо розглядати як такий, що вбудований як у структуру соціальних зв'язків, так і у ціннісно-нормативну систему функціонування спільнот. Структурною основою цього процесу є мігрантські мережі – набір міжособистісних зв'язків, які з'єднують теперішніх, колишніх та потенційних мігрантів. Міграційні мережі стають макромоделлю суспільства походження мігранта на чужині, надають

мігрантам ресурси емоційної підтримки, відчуття групової приналежності, інформацію про можливості працевлаштування та увесь спектр різнопланових ресурсів необхідних для щоденного виживання в новому середовищі (С.46).

У другому розділі «Соціологічний дискурс формування та функцій соціального капіталу спільнот мігрантів» розглядається місце соціального капіталу в моделях функціонування спільнот мігрантів та представлено порівняльний аналіз емпіричних досліджень соціального капіталу таких спільнот, які, на думку дисертанта, який є ключовим елементом політичного життя та громадянського суспільства – третім сектором, а відтак у такому дискурсі стає ключовою ланкою громадянського суспільства (С.72). У подальшому він виокремлює основні типи спільнот мігрантів за змістом соціального капіталу, а саме:

– *Низькоефективна високоавтономна спільнота мігрантів*, соціальні мережі щільні («усі знайомі зі всіма») (С.75);

– *Високоефективна та високоавтономна спільнота мігрантів* (С.76), в такій спільноті поряд із сильними зв'язками (за принципом «свій до свого по своє») присутні і слабкі зв'язки.

– *Високоефективна низькоавтономна спільнота*. Спільнота такого типу поєднує певні базові родинні, квазіродинні, земляцькі, «сильні зв'язки» із «слабкими зв'язками», в тому числі тими, які об'єднують спільноту з зовнішнім світом приймаючого суспільства (С.77);

– *Низькоефективна низькоавтономна спільнота*, функціонування спільнот такого типу підтримується вузьким колом активістів – тих, для кого пріоритетом практик та ідентичності залишається наявність спільної країни походження і спільність, що об'єднує мігрантів (С.77).

Важливим висновком автора є з приводу монетизування власних соціальних зв'язків, підкріплених взаємними зобов'язаннями та довірою що дозволяє набувати доступ до ширшого діапазону ресурсів, користуватися в певних соціальних колах позитивною репутацією. Як слушно відзначено, що перші мігранти, які приїжджають на нове місце призначення, не мають соціальних зв'язків – для них міграція є досить ризикованим процесом, пов'язаним із витратами, непевністю і, навіть, небезпеками. Тим, хто вдається до уже проторованого шляху міграції є значно простіше (79).

Значний інтерес викликають роздуми дисертанта з приводу даних, які свідчать про те, що члени етнічних груп із нижчим статусом, як правило, домагаються більших успіхів у тому випадку, коли розбудовують та використовують соціальні зв'язки поза межами своєї спільноти мігрантів. І навпаки, члени груп із відносно високим статусом домагаються менших успіхів у випадку розбудови та використання соціальних зв'язків у межах власної мігрантської групи. Було виявлено, що близько 40% українських мігрантів в Торонто використовують зв'язки з-поза меж своєї спільноти (так звані слабкі зв'язки, кажучи термінами М. Грановеттера) для пошуків працевлаштування і ці зв'язки, як правило, призводять до отримання високооплачуваних робочих місць.

У дисертаційній роботі показано, що центральна дилема формування і функціонування соціального капіталу спільнот мігрантів є наступною: висока інтегрованість цих спільнот та однорідність їхнього складу, щільність соціальних мереж не дає мігрантам можливостей просування у системі статусів приймаючого суспільства. Мережева бідність конвертується у інші форми незабезпеченості та вразливості. Міцність спільнот мігрантів може поєднуватися із низьким соціальним статусом, однорідністю соціальних зв'язків та ресурсів, низькою інтеграцією в приймаюче суспільство. І навпаки – соціальний успіх прямо пов'язаний із різноманітністю особистісних мереж, широким діапазоном доступних статусів і ресурсів і це, щонайменше, маргіналізує значення «етнічної близькості» як чинника структурування соціального світу особистості (87).

У третьому розділі «Соціальний капітал спільнот українських мігрантів в умовах трансформації міграційного руху з України до країн Європейського Союзу» розглядаються спільноти українських мігрантів в історико-соціологічній ретроспективі та аналізуються сучасні капіталогенеруючі структури соціального капіталу спільнот українських мігрантів, зокрема громадські та релігійні організації. У розділі представлені результати авторського емпіричного дослідження «Особливості спільнототворення українських мігрантів з масового та експертного погляду».

Цілком логічним тут вбачається звернення автора до представлення результатів ряду соціологічних досліджень в різних країнах світу.

Ще один важливий аспект дисертаційної роботи, коли йдеться про явище, яке у неоінституціональній теорії має назву низхідний зрівняльний тиск. Дія цього механізму викликана побоюванням, що солідарність, породжена спільними труднощами буде поставлена під сумнів відходом зі спільноти найбільш успішних її членів» (С.145). Між тим, знайдено докази актуальності цього явища для української мігрантської спільноти. Українські мігранти, які виконують висококваліфіковану та високооплачувану роботу та мають легальний статус неохоче підтримують відносини із українськими мігрантами у менш сприятливих обставинах і неохоче виявляють власну національну приналежність за випадкових контактів із незнайомими українськими мігрантами. Згадана перспектива, наскільки нам відомо, досі не використовувалася у дослідженнях мігрантських спільнот українців. Окремого дослідження потребує виявлення соціально-економічних та соціально-культурних чинників останнього явища.

У зібраній емпіричній базі наявні свідчення, які вказують як на присутність патерналістських настанов у свідомості українських трудових мігрантів, так і на їхні самоорганізаційні орієнтації. Це дає підстави до висунення гіпотези про амбівалентність соціокультурних настанов мігрантів у вимірі локусу контролю. Понад те, що трудова міграція є специфічною формою економічної самоорганізації, такою її вважати беззастережно не дозволяють поширені в мігрантському середовищі форми соціально-економічної поведінки, що передбачають низький рівень самоорганізації, підпорядкований логіці подвійного структурування. Йдеться про орієнтацію на пошук нових

можливостей, з одного боку, та дотримання «узвичаєних» схем сприйняття соціального світу, з іншого (145).

Досить обґрунтовано виглядає теза автора про те, що базовою потребою зовнішніх мігрантів є необхідність у збереженні контактів з родиною, зокрема, дітьми. Ця проблема безпосередньо пов'язана з попередньою, адже нелегальність статусу батьків практично унеможливорює контакти з їхніми дітьми, зводячи їх до мінімуму, а зрештою, до єдиної можливої в цьому разі «форми» – забезпечення матеріальних потреб дітей (С.151).

Як засвідчують результати проведених автором досліджень, ще однією актуальною проблемою мігрантів є забезпечення ефективного використання міграційного капіталу. Тут експерти виділяють два типи потреб – по-перше, це потреба у безпечному і вигідному пересиланні зароблених коштів на батьківщину, та по-друге, потреба у створенні умов для використання їх міграційного капіталу. У обох випадках значною є роль міграційних мереж, за допомогою яких, зокрема, мігранти передають своїм сім'ям зароблені за кордоном кошти. Водночас, як зазначають експерти, потрібно працювати над тим, щоб міграційний капітал працював на благо України. А для цього слід шукати механізми формалізації переказів трудових мігрантів в Україну та їх подальшого ефективного капіталовкладення (С.157).

Запропонований авторський підхід уможливив опрацювання і розгляд спільноти мігрантів із «багатим» соціальним капіталом розширюють життєві можливості членів спільноти, стають соціальним ресурсом, який спричиняється до висхідного руху у статусній та професійній ієрархії приймаючого суспільства. Якщо ж спільнота мігрантів відзначається «слабким» соціальним капіталом, об'єднує значну частину соціально вразливих осіб, є закритою і однорідною, то такий соціальний ресурс може допомогти лише у доланні побутових щоденних труднощів, але не у досягненні життєвого успіху.

Отже, предметне виокремлення форм самоорганізації громад мігрантів регіону є відповіддю на виклики рухливості соціальної структури сучасного суспільства та зумовлено потребою у формуванні теоретико-методологічних засад аналізу змін у територіально-міграційній системі, а також запропонувати низку заходів щодо вироблення регіональної стратегії розвитку соціальних практик різних форм зайнятості, що є також реальним продуктивним науковим результатом дисертаційної роботи.

***Значущість дослідження для науки і практики,
впровадження наукових результатів, напрями їх подальшого
використання***

Вмотивованими є висновки, положення дисертації, які мають наукову новизну, практичну значущість і можуть бути використані в науково-дослідній сфері – для подальших наукових досліджень неформальної зайнятості на макро-, мезо- і мікрорівнях з урахуванням як національної, так і загальноєвропейської специфіки, враховуючи умови та перспективи транскордонного співробітництва та євро регіонального розвитку для регулювання міграційних потоків та творення нових робочих місць. Між тим, такі істотні аспекти явища зовнішньої міграції українців як їхня

самоорганізація задля колективної дії, творення організаційних форм та відносини солідарності і взаємодопомоги, громадсько-політична, волонтерська активність як у аспекті взаємодій із Україною так і у взаємодіях із приймаючими суспільствами залишалися без належної уваги

Дисертаційне дослідження має практичне значення. Його результати можуть бути використані (і були використані) для вдосконалення можливості соціологічного пояснення відтворення та функціонування соціального капіталу спільнот трудових мігрантів із України в країнах ЄС і можуть бути використані у подальших теоретичних та емпіричних дослідженнях соціального капіталу українського суспільства для: розробки програм реформування системи соціального управління, самоврядування та розвитку громадянського суспільства; викладанні таких навчальних дисциплін, як «Соціологія міграцій», «Економічна соціологія», «Соціологія управління» та ін.

Основні положення дисертації Г.П. Селещука обговорювались на обговорювались на численних (10) наукових і науково-практичних конференціях різних рівнів, що мають статус міжнародних і всеукраїнських з широкою географічною представленістю.

Повнота викладу основних результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях

Основні положення та результати дослідження викладено в 22 наукових публікаціях, зокрема: розділи у 2 колективних монографіях, 4 статті – у наукових виданнях України, затверджених МОН як фахові з соціології; 1 стаття – у закордонному періодичному виданні, 15 – в інших виданнях.

Положення, які викладені в дисертації та виносяться на захист, розроблені автором особисто. Автореферат дисертації адекватно відображає її основні положення. Оформлення дисертації та автореферату відповідає існуючим вимогам, їх тексти написані літературною мовою.

Дискусійні положення та зауваження

Деякі положення дисертації та твердження, що їх містить текст, мають дискусійний характер або потребують уточнення.

1. У дисертаційній роботі цілком обгрунтовано робляться посилання на конструювання прогнозованої довіри між трудовими мігрантами. Виникає питання, чи у всіх випадках і в яких саме життєвих та трудових ситуаціях, формується довіра і взаємопідтримка між трудовими мігрантами?

2. Недостатньо місця в роботі приділено питанню висвітлення власних соціологічних досліджень, а саме: результатів інтерв'ю із експертами у сфері налагодження співпраці між державними органами і організаціями трудових мігрантів у країнах ЄС (Польща, Італія, Португалія та Чехія) (n=71); результатів трьох фокус-групових інтерв'ю зі священниками, які мають досвід формування релігійних спільнот мігрантів. На наш погляд, потребує ширшого

представлення прикладів успішного формування соціального капіталу спільнот українських мігрантів в умовах трансформації міграційного руху з України до країн Європейського Союзу, зважаючи на результати власних досліджень.

3. Позитивно оцінюючи отримані дисертантом результати проведеного дослідження, слід звернути його увагу на той факт, що варто було обґрунтувати залежності між закономірностями, тенденціями, умовами та механізмами формування соціального капіталу спільнот українських мігрантів з одного боку, та опрацювати технологічний алгоритм її відтворення, а з іншого боку, використовувати дану технологію в якості інструменту упорядкування, легалізації та розвитку ресурсів даного капіталу в перехідному соціумі. Зазначене побажання спрямоване на покращення авторської концепції та істотно не впливає на цілком ґрунтовні результати, що містяться в дисертації.

4. Запропонована у дисертаційній роботі модель соціального капіталу населення потребує, на наш погляд, подальшого розвитку в напрямку врахування чинників інституційного характеру, що посилює б довіру населення до державних інституцій, долучених до стимулювання процесів легалізації ресурсів від неформальної трудової міграції на основі гарантованих трудових угод і захисту населення від негативних наслідків міграції.

Проте, вказані зауваження носять рекомендаційний характер. Назагал дисертація Г. П. Селешука заслуговує позитивної оцінки. Вона підготовлена на належному фаховому й загальнонауковому рівні.

Дисертація виконана у відповідності до п. 9, 11, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів» (зі змінами), ухваленого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. Результати, отримані автором, є обґрунтованими, їх наукова новизна розкрита у основних положеннях та висновках дисертації, дисертаційна робота має теоретичну та практичну цінність.

Отже, дисертаційна робота «Соціальний капітал спільнот трудових мігрантів в країнах європейського союзу», є самостійним, завершеним дослідженням, відповідає вимогам до кандидатських дисертацій, а її автор Селешук Григорій Павлович заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Докторка соціологічних наук, доцентка
кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородського національного університету» Варга Н. І.

